

PAPER DETAILS

[illegible]

AUTHORS: Emine Gürbüz

PAGES: 46-59

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3192453>

Tunyukuk Yazıtı'ndaki 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰏𐰤 (=O/UGRKltdm, Tl K1) İfadesi Üzerine

Emine GÜRBÜZ¹

Öz

Çalışmada, Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ve 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰏𐰤 şeklinde harf dizimine sahip olan yapı ele alınmıştır. Bu ifadenin, araştırmacılar tarafından okunuşu, anlamlandırılışı ve yorumlanışı ile ilgili görüş birliği sağlanamamıştır. Söz konusu yapı, *oguz aklattım*, *ogur q'ltđm*, *oguz qalatđim* ve *ug(u)r k(a)l(i)td(i)m* olmak üzere farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograqlatđym*, *ogurqalatđim*, *ogruklatđim* şeklinde bir kelimeden oluşan bir ifade olarak da ele alınmıştır. Türk runik alfabesinde işaretlerin ses değerleri ile ilgili belirleyici bir durum olmadığı için söz konusu yapı ile ilgili araştırmacılar tarafından ileri sürülen bu okuma önerilerine imkân tanımaktadır. Bu noktada, metnin bağlamı, kullanılan eklerin işlevleri, kelimelerin Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde nasıl kullanılmaya devam ettiği ve nasıl anlamlandırıldığı önem arz etmektedir. Çalışmada okunamayan ve kayıp olan kısım bağlam içerisinde değerlendirilmiş ve yapıda kullanıldığı düşünülen /-(I)t-/ ettirgenlik ekinin işlevinden hareketle anlamlandırma önerisinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda çalışmaya konu olan yapıdan bir önceki kısımda yer alan Ak Termel Irmağı'nın nasıl bir yerde olduğundan ve metnin okunuşu ile ilgili nasıl bir etkisi olabileceğinden bahsedilmiştir. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 yapısının okunuşu ile ilgili ileri sürülen görüşten hareketle *ugur* ve *kalıt-* fiillerinin Türk dilinin tarihî dönemlerinde nasıl devam ettirildiği ve etimolojik izahının nasıl yapılabileceği ile ilgili görüş ileri sürülmüştür. Bununla birlikte *ugur* ve *kalıt-* kelimeleri; etimolojik, semantik ve morfolojik olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Türk Yazıtları, Tunyukuk Yazıtı, O/UGRKltdm

On the Expression 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰏𐰤 (=O/UGRKltdm, K1) in the Tunyukuk Inscription

Abstract

In this research, the structure in line 1 on the north side of the Tunyukuk Inscription, which has a letter formation in the form of 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰏𐰤, is analyzed. There is no consensus on the reading, meaning, and interpretation of this expression by the researchers. The structure in question has been evaluated in different ways as *oguz aklattım*, *ogur qalitdim*, *oguz qalatđim* and *ug(u)r k(a)l(i)td(i)m*. In addition, it is an expression consisting of a word such as *ograqlatđym*, *ogurqalatđim*, *ogruklatđim*. Since there is no determinative situation regarding the sound values of the signs in the Turkish runic alphabet, it allows for these reading suggestions put forward by the researchers regarding the structure in question. At this point, the context of the text, the functions of the affixes used, how the words continue to be used in other historical periods of the Turkish language, and how they are interpreted are essential. In the study, the unreadable and missing part was evaluated within the context and a semantic suggestion was made based on the function of the /-(I)t-/ passive suffix, which is thought to be used in the structure. In this direction, the Ak Termel River is located in the section preceding the structure subject to the study, and how it may affect the reading of the text are mentioned. Based on the opinion put forward about the reading of the structure 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰏𐰤, an opinion was put forward about how the verbs *ugur* and *kalıt-* were continued in the historical periods of the Turkish language and how the etymological explanation can be made. In addition, the words *ugur* and *kalıt-* are analyzed etymologically, semantically and morphologically.

Key Words: Old Turkish, Old Turkish Inscriptions, Tunyukuk Inscription, O/UGRKltdm

Atıf İçin / Please Cite As:

Gürbüz, E. (2023). Tunyukuk Yazıtı'ndaki 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰏𐰤 (=O/UGRKltdm, K1) ifadesi üzerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 45-59. doi:10.33206/mjss.1310597

Geliş Tarihi / Received Date: 06.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.06.2023

¹ Arş. Gör. – Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, emine.gurbuz@erdogan.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-1766-3209

Giriş

630 yılında birinci Türk devletinin hâkimiyetinin sona ermesi ve Türk beylerinin Çang'an'a (bugünkü Şi'an/Xi'an) görüşmeleri sonucu Çin topraklarında doğan ve yine bu topraklarda yetişen Tunyukuk, 682 yılında İltiş'in başkanlığında II. Türk kağanlığının kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Türk kağanlığı için önemli olan bu şahsiyet adına "Tunyukuk Yazıtları" adı ile iki ayrı yazıt dikilmiştir. Alyılmaz, bölgede yapmış olduğu araştırma ve incelemede Bain-Tsokto kelime grubunun Tunyukuk yazıtlarının güneydoğusunda, yaklaşık 3 km uzaklıkta bir tepenin ve bu tepenin üzerindeki bir kayanın adı olarak kullanıldığını; Moğolların ve bu bölgede yaşayan Kazak Türklerinin Bain-Tsokto adını verdikleri bu tepayı kutsal saydıkları için yılın belli dönemlerinde bu bölgede kurban kestiklerini ve Tunyukuk Yazıtlarının da bu tepenin yakınında bulunması dolayısıyla "Bain-Tsokto Yazıtları" adıyla da anıldığını belirtmiştir (Alyılmaz, 2021, s. 114). Literatürde bu yazıtlar, TI ve TII kısaltmaları ile gösterilir. Birinci taş toplam 35 satır iken ikinci taş 27 satırdır. Bugün Ulanbatur'a bir saatlik mesafede bulunan Tunyukuk Yazıtı ile BK ve KT yazıtları arasındaki mesafe 400 km civarındadır².

Thomsen tarafından Türk Runik harflerinin çözülmesi ile birlikte Moğolistan coğrafyasına ve Orhon Yazıtlarına olan ilginin artması sonucu, belirli aralıklarla araştırmacılar tarafından söz konusu coğrafyaya keşif gezileri düzenlenmiştir³. 47,5 derece kuzey enlemiyle 107,5 derece doğu boylamında, Tol Irmağı'nın yukarı mecrasındaki bölgede Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarının 360 km doğusunda bulunan Tunyukuk Yazıtının bulunuşu da 1897'de botanikçi Yelizaveta Klements tarafından gerçekleştirilmiştir (Ercilasun, 2016, s. 349-350).

Tunyukuk Yazıtı ile ilgili ilk yayın Radloff tarafından yapılmıştır. Yazıtta; diğer yazıtlarda da olduğu gibi okunamayan kısımların olması, bulunuşundan günümüze kadar pek çok çalışmanın yapılmasına ve okunuşu ve yorumlanması bakımından sorunların olduğu kısımların tekrar ele alınarak görüş ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Radloff (1899) tarafından yapılan ilk yayımdan sonra Tunyukuk Yazıtı ile ilgili, Thomsen (1924), Orkun (1936-1941), Sprengling (1939), Gabain (1941, 1950), Malov (1951, 1959), Aalto, Ramstedt ve Granö (1958), Giraud (1961), Tekin (1968), DTS, Ergin (1970), Clauson (1972), Tekin (1988), Erdal (1991), Tekin (1994), Rybatzki (1979), Erdal (2004), Berta (2004), Alyılmaz (2005), Şirin User (2009), Ölmez (2015), Aydın (2017), Ercilasun (2016), Akar (2020), Alyılmaz (2021) başta olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak yazıttaki sorunlu görülen kısımlarla ilgili makale çalışması, sözlü bildiri gibi yayınlar da yapılmıştır. Sorunlu görülen kısımların okunuşu ve anlamlandırılması ile ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Çalışmada ise okunuşu ve yorumlanması bakımından tartışmalı olan ve araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamayan 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰍 (=O/UGRKltdm) ifadesi tekrar ele alınmıştır. Söz konusu yapı ile ilgili etimolojik, semantik ve sentaktik bir değerlendirme yapılmıştır. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰍 (=O/UGRKltdm) ifadesinin geçtiği metnin bağlamından ve bağlantılı olarak değerlendirilebileceğini düşündüğümüz *ugur* ve *kalit*-kelimelerinin art bilimsel değerlendirilmesi ile görüş ileri sürülmüştür. Bu noktada, *ugur* ve *kalit*-kelimeleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰍 (=O/UGRKltdm, K1) İfadesi Üzerine Yapılan Okuma ve Köken Önerileri

Türk runik alfabesinde 𐰽 (=o, u) işaretinin okunuşunda ayrıcı herhangi bir durum olmadığı için bu ifade, eski Türk yazıtları üzerine çalışan araştırmacılar tarafından /o/ ve /u/ seslerinin her ikisinin de olası şekilleri ile değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Bu noktada söz konusu ifadenin; Türk dilinin Orhon Türkçesinden sonraki tarihi dönemlerinde, ölçünlü Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli ağzlarında ve çağdaş Türk yazı dillerindeki şekillerinin tespit edilmesi belirleyici olmuştur. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰍 (=O/UGRKltdm, K1) ifadesi ise iki ayrı kelime ve tek bir kelime olmak üzere farklı şekillerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır.

Tunyukuk Yazıtı'nın okunuşu ile ilgili ilk yayın Radloff tarafından yapılmıştır. Radloff, söz konusu ifadeyi *oguz aklattım* şeklinde okumayı ve "über den Ak Termel setzend liess ich die Oguz ihre Treue beweisen (indem ich sie vorausschickte) (Ak Termel'in üzerine yerleştirerek Oğuzların sadakatlerini kanıtlamasına izin verdim (onları ileri göndererek)" tercüme etmeyi tercih etmiştir. İfadeyi; *oguz* ve *aklat*-kelimesi olmak üzere iki ayrı kelime olarak değerlendirmiştir. *akla*- fiilinin ise Osmanlıcada mevcut olduğunu belirterek *aklat*- <ak+la-t- şeklinde açıklamıştır. Buradaki *aklat*- kelimesini ise Oğuzları ileri göndererek

² Tunyukuk Yazıtları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Orkun, 1936: 108; Malov, 1951: 62; Ölmez, 2021: 153-154.; Ercilasun, 2016: 349.; Alyılmaz, 2021.

³ Söz konusu keşif gezileri ve Tunyukuk Yazıtı'nın bulunuşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Alyılmaz, 2021.

sadakatlerini kanıtlama fırsatı vermek için “temizlik, masumiyeti kanıtlama” şeklinde açıklamıştır (Radloff, 1899, s. 54-55).

Orhon Yazıtları bütüncül olarak Türkiye’de ilk defa Orkun tarafından yayınlanmıştır. Orkun, söz konusu ifadeyi, *og^uz^akel^utdım* şeklinde okumuş ve Radloff’un okuma teklifini kabul etmiştir. *Aklat-* fiilinin ise Kaşgarlı’da bu şekliyle mevcut olduğunu belirtmiştir (Orkun, 1936/I, s. 108, 123). Kelimeyi, sözlük bölümünde “öne sevk etmek, savmak, uzaklaştırmak” şeklinde anlamlandırmış, Kaşgarlı’da yer alan şeklin ise *ağlat-* şeklinde olduğunu eklemiştir.

Malov ise söz konusu ifadeyi, *ograklatdım* şeklinde okumuş ve “kampta durmalarını emrettim” olarak tercüme etmiştir. Söz konusu ifadeyi, *ograklat-* “geride kamp ile kalmalarını emretmek” fiili ile bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Malov, 1951, s. 403).

Aalto, Ramstedt ve Granö tarafından 1958 yılında yapılan çalışmada ise *ogur qalıtdım* şeklinde okunmuş ve “liess ich es eine passende Gelegenheit erwarten (uygun bir fırsat (zaman) beklemesine izin verdim)” olarak tercüme edilmiştir (Aalto, Ramstedt ve Granö, 1958, s. 38). Söz konusu ifade, *ogur* “uygun bir zaman, fırsat” kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, *ogratlat-* “lade slaa lejr, arrangere mødested (kamp, buluşma yeri düzenleme)” kelimesine yer verilerek bu şekliyle de değerlendirilebileceği belirtilmiştir (Aalto, Ramstedt ve Granö, 1958, s. 55).

Giraud ise ifadeyi *oguz^u kalatdım* şeklinde okumuş ve “je fis encadrer les Oghouz (Oğuz’un çerçevesini aldım)” olarak tercüme etmiştir (Giraud, 1961, s. 95). Kelimeyi, *ka* “couvercle (kapak)” kelimesinden türetilen *kala-* “entasser, mettre dans une une caisse (yığın yapmak, istif etmek, bir şeyin içine koymak)” ve bu fiilden ettirgenlik eki ile türetilen *kalat-* “faire mettre au fourreau, faire mettre dans une caisse ou une enveloppe (bir kılıfın, sandığın, kutunun ya da zarfın içine koydurtmak)” fiili ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Bununla birlikte bu görüşünden emin olmadığını ve bu görüşünün Thomsen’in görüşünden uzak olmadığını belirtmiş, her iki görüşün de kesin olmadığını da eklemiştir (Giraud, 1961, s. 95; Gürbüz, 2021, s. 590).

Tekin, 1968 yılında yayıma hazırladığı *Grammar of Old Turkic* isimli çalışmasında, *ogurqalatdım* olarak okumuş, “after having cressed over Ak-Termel (in this manner), I let (the solidiers) heat their back (Askerleri (bu şekilde) geçirdikten sonra, (askerlerin) sırtlarını ısıtmasına izin verdim)” şekilde tercüme etmeyi tercih etmiştir (Tekin, 1968, s. 251). Çalışmanın sözlük bölümünde, *ogurkalat-* kelimesini ise “to let someone to warm his back (birinin sırtını ısıtmasına izin vermek)” şeklinde açıklamıştır (Tekin, 1968, s. 357). 1994 yılında yayıma hazırladığı *Tunyukuk Yazıtı* isimli çalışmasında ise önceki çalışmasında ileri sürdüğü görüşünü değiştirerek söz konusu ifadeyi, *ug(u)r k(a)l(i)td(i)m* okumuş ve “zaman kazandırdım” şeklinde tercüme etmiştir (Tekin, 1994: 11). Tekin, Tunyukuk Kırgızlara giderken orduyu Ak Termel Irmağı’ndan geçirtmek suretiyle yolu kısaltmış olduğundan yani zaman artırmış ya da kazanmış olduğundan bahsettiğini belirtmiştir. Eski Türkçe *ugur* sözcüğünü “vakit, zaman”; ikinci kelimenin ise *ka:-* eyleminden Eski Türkçede çok işlek olan */(I)t-/* eki ile türetilen **ka:lt-* “kaldırmak, geriye bıraktırmak, artırmak” şeklinde bir fiil ile bağlantılı olarak okuyup anlamlandırmıştır (Tekin, 1994, s. 40).

Clauson, söz konusu ifadeyi *uğraklatdım* şeklinde ele alarak *uğraklat-* “presumably to choose an opportune moment or possibly to appoint a rendezvous (muhtemelen uygun bir an seçmek veya bir buluşma ayarlamak)” şeklinde açıklamıştır (Clauson, 1972, s. 93-94). Rybatzki, Tekin tarafından ileri sürülen okuma önerisini kabul ederek ifadeyi, *ugur qalıtdım* şeklinde okumuş ve “doğru zamanı seçtim” olarak anlamlandırmıştır. *Ugur* kelimesini “doğru zaman” anlamıyla bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Rybatzki, 1997, s. 59). Ergin, ifadeyi *ogurkalatdım* şeklinde okumuş ve “sırlattım” şeklinde tercüme etmiştir. Bu hâliyle, Tekin’in 1968 yılında ileri sürdüğü görüşü devam ettirmiş ve aynı şekilde okumayı tercih etmiştir (Ergin, 2013, s. 104-105).

Berta, *aq termel keçe uγ arqalat^uδim at üze eβin tere qarıγ sökδüm* şeklinde okuduğu ifadenin içinde bulunduğu cümleyi, “Ak Termel’i böyle geçerek yurtların direklerini yükselttim” şeklinde tercüme etmiştir (Berta, 2010, s. 66-89). İfadeyi, *uγ arqalat^uδim* şeklinde okuyarak daha öncesinde yapılan okuma önerilerinin yanlış olduğunu, Tekin ve Rybatzki’ye ait olan anlamlandırma önerilerinin ise doyurucu fakat yeterli olmadığını ileri sürmüştür. Burada ileri sürülen okuma önerisinin ise varsayımsal olduğunu söz konusu ifadenin *uγ* “yurt” kelimesi ile *arqala-* “arkasına almak, yüklenmek” kelimelerden oluşmuş olabileceğini belirtmiştir. *uγ* kelimesinin en eski şekline Kaşgarlı’da rastlanıldığını, *arqala-* fiilinin ise bugüne kadar daha eski bir şekline rastlanılmayan ancak Tatarca, Kırgızca gibi dillerde kullanımı bulunan bir yapıdan meydana gelmiş olabileceğini eklemiştir (Berta, 2010, s. 67, Not: 325).

Şirin User, söz konusu ifadeyi ele aldığı çalışmasında, yazıtların 23-25. satırlarında uzun ve ayrıntılı yol tasvir yapıldığını, 23 ve 24. satırlarda üç kez yol, bir kez de “dar yol patika” anlamı “oruk” sözcüğünün geçtiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, beraberinde gelen *𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰏* ifadesinin ilk üç harf değerinin Türkçenin “yol” anlamındaki sözlerinden biri olan *ugur* biçiminde okumaya olanak verdiğini ileri sürmüştür.⁴ İlk sözcüğü “yol” anlamındaki *ugur* olarak kabul ettiği ve Giraud’un Tonyukuk komutasındaki Türk birliğinin ak tarmal kaçā klasik güzergâhı terk ettiği saptamasını doğru bulduğu için bu ifadeyi en akla yatkın tamamlayan okuyuşun *kalıtdım* olabileceğini belirtmiştir. Sonuç olarak bu ifadeyi, *ugur kalıtdım* şeklinde okuyarak “yolu bıraktım” olarak anlamlandırmayı önermiştir (User, 2010, s. 87-88).

Ölmez, söz konusu yapının nasıl okunması gerektiği ile ilgili kesin bir görüş ileri sürmemiş ve eski Türk yazıtlarını ele aldığı çalışmasında *UGRKlatdım* şeklinde harf dizimi ile vermeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte kesin bir görüş ileri sürmeden “vakit kazandırdım (?)” şeklinde anlamlandırmıştır (Ölmez, 2015, s. 183-191).

Ercilasun ifadeyi, *ogruklatdım* şeklinde okumuş ve “(dönemeçten) aşırıttım” şeklinde tercüme etmiştir (Ercilasun, 2015, s. 608-609). İfadenin ilk kelimesinin DLT’de bulunan *ogrug* “vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer” kelimesi ile bağlantısının olabileceğini ileri sürmüştür (Ercilasun, 2015, s. 644, Not: 164). Akar, söz konusu ifadeyi *ug(u)r k(al(i)td(i)m)* şeklinde okuyup “yolu kısalttım” şeklinde anlamlandırmayı tercih etmiştir. Bu haliyle Şirin User tarafından ileri sürülen görüşü kabul etmiş ve aynı şekilde değerlendirmiştir (Akar, 2020, s. 101).

Tunyukuk Yazıtı ile ilgili son yapılan metin yayımı Alyılmaz’a aittir. Alyılmaz, söz konusu ifadeyi, *ogruklatdım* şeklinde okumuş ve “en sıkıntılı (dolambaçlı) yolu geride bıraktım” şeklinde tercüme etmiştir. *Ogruklat-* fiilini ise “geride bırak-, güçlüğü aş-” anlamlandırmayı tercih etmiştir (Alyılmaz, 2021, s. 349, 435).

Tablo 1. *𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰏* (=O/UGRKlatdım, K1) İbaresine Üzerine Yapılan Okuma ve Anlamlandırma Önerileri

Araştırmacı	Okuma	Anlamlandırma ⁵
Radloff (1899, s. 13)	oguz aklattım	“über den Ak Termel setzend liess ich die Oguz ihre Treue beweisen (indem ich sie vorausschickte) [Ak Termel’in üzerine yerleştirerek Oğuzların sadakatlerini kanıtlamasına izin verdim (onları ileri göndererek)]” (1899, s. 54-55)
Orkun (1936/I, s. 108)	oguz klatdım	“Oğuzları öne sevk ettim” (1936/I, s. 108, 123)
Malov (1951, s. 62)	ograqlatdım	“geride kamp ile birlikte kalmalarını emrettim” (1951, s. 403)
Aalto, Ramstedt ve Granö (1958, s. 39)	ogur qaltdım	“liess ich es eine passende Gelegenheit erwarten (uygun bir fırsat (zaman) beklemesine izin verdim)” (1958, s. 55)
Giraud (1961, s. 55)	oguz qalatdım	“je fis encadrer les Oghouz (Oğuz’un çerçevesini aldım)” (1961, s. 95)
Tekin (1968, s. 251)	ogurqalatdım	“after having cressed over Ak-Termel (in this manner), I let (the soldiers) heat their back (Askerleri (bu şekilde) geçirdikten sonra, (askerlerin) sırtlarını ısıtmasına izin verdim)” (1968, s. 251, 357)
Ergin (2013, s. 104)	ogurqalatdım	“Ak Termeli geçip sırtlattım” (2013, s. 104-105)
Clauson (1972, s. 93)	uğraklatdım	“I crossed the Ak Termel and chose a favourable moment (Ak Termel’i geçtim ve uygun bir an seçtim)” (1972, s. 94)
Tekin (1994, s. 11)	ug(u)r k(al(i)td(i)m)	“zaman kazandırdım” (1994, s. 11)
Rybatzki (1997, s. 57)	ugur qaltdım	“Ich überquerte den Aq Tarmal und wählte den rechten Augenblick (Aq Tarmal’i geçtim ve doğru zamanı seçtim)” (1997, s. 106)
Berta (2010, s. 66)	uʁ arqalatdım	“Ak Termel’i böyle geçerek yurtların direklerini yüklettim” (2010, s. 89)
Şirin User (2010, s. 464)	ug(u)r k(al(i)td(i)m)	“yolu bıraktım” (2010, s. 87-88)
Ölmez (2015, s. 183)	UGRKlatdım	“Ak Termel’den geçerek vakit kazandırdım (?)” (2015, s. 183-191)
Aydın (2017, s. 110)	ugur kalıtdım	“Ak Termel (Irmağı’nı) geçerek yolu kısalttım” (2017, s. 110)
Ercilasun (2016, s. 608)	ogruklatdım	“Ak Termel (Irmağı’nı) geçerek dönemeçten aşırıttım” (2015, s. 609, 644, Not: 164)
Akar (2020, s. 100)	ug(u)r k(al(i)td(i)m)	“Ak Termel’i geçerek yolu kısalttım” (2020, s. 101)
Alyılmaz (2021, s. 349)	ogruklatdım	“Ak Termel (Irmağı’nı) geçerek en sıkıntılı (dolambaçlı) yolu geride bıraktım.” (2021, s. 349)

Söz konusu ifade ile ilgili araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu noktada ifadenin Türk Runik işaretlerinde *𐰽* (=o, u) işaretinin okunuşu ile ilgili ayırıcı bir durum olmaması etkili olmuş ve bu ifadenin ilk işareti /o/ ve /u/ sesinin her iki şekli de değerlendirilerek *ogur*, *ugur* ve *oguz* olmak üzere farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *𐰺* işaretinin ses değeri dikkate alınarak *ogur* ve *oguz* olmak üzere

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şirin User, H. (2007). Tonyukuk yazıtında geçen (Ugur Kalıtdım) İbaresine üzerine yeni bir anlamlandırma teklifi. *Erdem*, 16(48), 157-168.

⁵Söz konusu yapının bağlam içerisinde değerlendirilebilmesi için geçtiği satırın tamamının çeviri önerilerine yer verilmiştir.

iki farklı şekilde gösterilmiştir. Türk runik harflerindeki işaretlerin ses değerleri bu okumaların her biri için olanak tanımaktadır. Bu noktada söz konusu yapının, Orhon Türkçesinden sonraki dönemlerinde nasıl kullanıldığını ve anlamlandırıldığını dikkate almak önem arz etmektedir. Araştırmacılar tarafından harf diziminden hareketle ileri sürülen görüşler, iki ayrı kelime olarak değerlendirildiği durumlarda ağırlıklı olarak *oguz* “oğuz”; *ogur/ugur* “uygun bir fırsat”, “doğru bir zaman”, “yol” ve *kalit*- fiilleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograklat*- “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat*- “sırtlatmak”; *ugraklat*- “uygun bir an seçmek”; *ogruklat*- “dönembeçli yolu geride bırakmak” olmak üzere farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Söz konusu yapının nasıl okunması ve anlamlandırılması ile ilgili araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamamıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışma, Orhon Yazıtlarının bulunuşundan bu yana üzerinde pek çok çalışma ve okuma önerisi yapılmış olan ལྷུ་ཁྱུ་འཕྲུ་མུ་མུ་ (=O/UGRKltdm, K1) ile ilgili görüş ileri sürmeyi ve söz konusu yapıyı semantik, sentaktik ve morfolojik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncesinde yapı ile ilgili yapılan okuma, anlamlandırma ve köken önerilerine yer verilmiştir. Ardından bugün Moğolistan coğrafyasında bulunan Ak Termel Irmağı'nın nasıl bir yer olduğundan bahsedilmiş ve yazıtların okunuşunda coğrafyanın etkisi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte *ugur* ve *kalit*- kelimelerinin etimolojik izahına yer vermeyi ve söz konusu kelimelerin Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde nasıl kullanılmaya devam ettiği ele alınacaktır. Bu noktada çalışma ile aşağıdaki sorulara cevap aranmak amaçlanmaktadır;

1. Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ལྷུ་ཁྱུ་འཕྲུ་མུ་མུ་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesi nasıl okunmalı ve değerlendirilmelidir?
2. ལྷུ་ཁྱུ་འཕྲུ་མུ་མུ་ (=O/UGRKltdm, K1) yapısının etimolojik, semantik ve sentaktik yapısı nasıl yapılabilir?
3. *ugur* ve *kalit*- kelimelerinin etimolojik ve semantik izahı nasıl olmalıdır ve Tunyukuk Yazıtı'ndaki metnin bağlamından hareketle *ugur kalit*- ifadesi nasıl değerlendirilebilir?
4. Ak Termel Irmağı nasıl bir yerdir ve Moğolistan coğrafyasında bulunan bu yerin ལྷུ་ཁྱུ་འཕྲུ་མུ་མུ་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesinin okunuşunda nasıl bir etkisi olabilir?

Tartışma ve Değerlendirme

Çalışmada, Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ve ལྷུ་ཁྱུ་འཕྲུ་མུ་མུ་ şeklinde harf dizimine sahip olan yapı ele alınmıştır. Söz konusu yapı daha öncesinde yapılan çalışmalarda, *oguz* “oğuz”; *ogur/ugur* “uygun bir fırsat”, “doğru bir zaman”, “yol” ve *kalit*- fiilleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograklat*- “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat*- “sırtlatmak”; *ugraklat*- “uygun bir an seçmek”; *ogruklat*- “dönembeçli yolu geride bırakmak” kelimeleri de ele alınmıştır. İfadenin ilk kısmı; *oguz* okunuşuna imkân tanımaktadır ancak metnin bağlamına bakıldığında öncesinde ve sonrasında Oğuzlarla ilgili herhangi bir konunun bulunmaması, *oguz* kelimesi ile bağlantılı olarak okuma ihtimalini azaltmaktadır. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren yaygın bir kullanım alanı kazanmış olan *ugur* kelimesinin “yol” anlamının Türk dilinin ilerleyen dönemlerinde görülmesi, Eski Uygur Türkçesi döneminde yer almaması anlam olarak imkân tanımakla birlikte “yol” anlamı ile değerlendirilme ihtimalini düşürmektedir. Bununla birlikte *ugur* kelimesinin birincil anlamı “zaman, vakit”ten sonra kazanmış olduğu anlamları olan “doğru zaman, fırsat, vesile”, ifadenin okunuşu için uygun ancak metnin bağlamı açısından tam anlamıyla yeterli değildir. Söz konusu yapı, *ograklat*- “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat*- “sırtlatmak”; *ugraklat*- “uygun bir an seçmek”; *ogruklat*- “dönembeçli yolu geride bırakmak” kelimeleri ile bağlantılı olarak okumaya ve anlamlandırmaya da imkân tanımaktadır. Çalışmada ise *ugur* “vakit, zaman” anlamı ile Türk dilinin diğer dönemlerinde rastlanılmayan ancak Orhon Türkçesi dönemindeki sözlü kültürde kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz *kalit*- fiili ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. *Ugur kalittim* şeklindeki okuma önerisi ise ilk olarak Tekin (1994) tarafından ileri sürülmüş, sonrasında Şirin User, Aydın ve Akar tarafından da devam ettirilmiştir. *ugur kalittim* olarak ele aldığımız ifade; metnin bağlamından, *ugur* ve *kalit*- kelimelerinin etimolojik, semantik yapısından hareketle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada söz konusu kelimeler art zamanlı, semantik ve morfolojik olarak incelenmiştir.

ལྷུ་ཁྱུ་འཕྲུ་མུ་མུ་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesinin nasıl okunması ve anlamlandırılması gerektiği konusuna geçmeden önce söz konusu ifadenin yer aldığı bağlamı ele almak konunun daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

(e)ş(i)dt(i)m : (a)ş yir : y[ol?] : (a)nı b[irl(ä)?... (ä)r]m(i)ş. : bir (a)t oruukı : (ä)rm(i)ş : (a)nın b(a)rm(i)ş : (a)ñ(a)r (a)yt(i)p : bir (a)t[l(i)g b(a)rm(i)ş t(e)y(i)n : ol yol(u)n : yoris(a)r : unç t(e)d(i)m : s(a)k(i)nt(i)m : k(a)g(a)n(i)ma (D7) öt(ii)nt(ii)m : sü yoritd(i)m : (a)tl(a)t [t(e)d] (i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çä ..... : (a)t üzü : b(i)nt(ii)rä k(a)r(i)g : sökd(ii)m : yök(a)ru : (a)t y(e)tä y(a)d(a)g(i)n : ıg(a)ç tut(u)nu : (a)gtur(u)m : öñr(ä)ki (ä)r (K1) yug(u)rça : id(i)p ı b(a)r baş : (a)şd(i)m(i)ş : yub(u)lu : int(i)m(i)ş : on tünkä : y(a)nt(a)kı tug (ä)birü : b(a)rd(i)m(i)ş : y(e)rçi : y(e)r y(a)ñ(i)l(i)p : bog(u)şl(a)ntı : buy(a)d(i)p : k(a)g(a)n : y(ä)lü kör t(e)m(i)ş (K2) (a)m sub[ka] b(a)rd(i)m(i)ş : ol sub kuudu : b(a)rd(i)m(i)ş : (a)s(i)ng(a)lı : tüşürt(ii)m(ii)ş : (a)t(i)g : ıka : b(a)yur (ä)rt(i)m(i)ş : küün y(ä)mä : tün y(ä)mä : y(ä)lü : b(a)rd(i)m(i)ş : kurk(i)ş(i)g : uka : b(a)şd(i)m(i)ş (K3) [(Ondan şöyle) işittim: “Az ülkesi (yolu Anı ırmağı boyunca) imiş. (Ancak) bir atın geçebileceği kadar imiş. (Kendisi?) o yoldan (bir kez) gitmiş. Ona sorup “bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz” dedim. Düşündüm. Kağanıma (D7) arz ettim. (Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek ..... (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru atları yedeğe alarak ağaçları tutuna tutuna (askerleri) dağa ağırdırdım. (K1) (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık. (Ondan sonra) yuvarlanarak indik. On gecede yandaki engeli dolanarak gittik. Kılavuz yanıldı ve boğazlandı. Sıkılıp kağan “Sürün atları!” demiş. (K2) Anı ırmağına vardık... O ırmak boyunca yol aldık. Tırmanmak için (askerleri atlardan) indiriyorduk. Atları ağaçlara bağlıyorduk. Gece gündüz dört nala gittik. Kırgızları Uykudayken bastık. (K3)⁶

Söz konusu ifadenin geçtiği bağlamı şu şekilde değerlendirebiliriz; Kapgan Kağan'ın hükümdarlığı zamanında Tunyukuk; Tabgaç, On Ok ve Kırgızların birlik oluşturup kendilerine savaş açacağını haber alır. Bunu duyduğunda, kendi ifadesi ile uykuları kaçır, huzuru bozulur. İlk olarak Kırgızlara karşı savaş açmayı düşünür. Kögmen dağlarının⁷ bilinen ve her zaman kullanılan bir yolu vardır. Ancak tek yol olan bu geçit kapalıdır. Tunyukuk, bu yolu geçmenin faydalı olmayacağını düşünür. Kılavuz arar ve Bozkır Azlarından bir askeri kılavuz olarak temin eder. Az topraklarından geçen bir yol vardır ancak bu yol sadece bir atın geçebileceği kadardır. Tunyukuk düşünür, kağanına bu durumu arz eder. Kağan, ordusuna atlara binmesi hususunda emir verir. Ordu, bu yoldan sevk edilir ve Ak Termel Irmağı'nı geçerek burada okunamayan söz konusu yapı mevcuttur. Sonrasında askerleri tekrar atın üstüne bindirerek karları, ormanla kaplı dorukları aşmışlardır. Ardından dağdan yuvarlanarak inmişlerdir. On gecede yandaki engelleri aşarak gitmişlerdir. Bu arada kılavuz yanıldığı için boğazlanmışlardır. Anı Irmağına doğru yol almışlardır. Gece gündüz dört nala gitmiş, Kırgızları uykularında iken basmışlardır.⁸

Metnin bağlamından hareketle çalışmaya konu olan yapının geçtiği bölüm, Kırgız seferinin hazırlık aşamasını içermektedir. Söz konusu yapıdan bir önceki cümlede *Ak Termel keçe* “Ak Termel'i geçerek” zarf fiil grubu yer almaktadır. Okunamayan ve kayıp olan kısım ile ilgili metnin bağlamından herhangi bir yorum yapabilmek için Moğolistan'da bulunan Ak Termel'in nasıl bir yer olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Clauson, Ak Termel'in *keç-* fiili ile kullanıldığı için nehri işaret ettiğini, bir arazi engeli için genellikle *aş-* fiilinin kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu nehrin, bugün tam olarak belirlenemese de Hangai ve Tannu Ola silsilesi arasındaki nehirlerden biri olabileceğini belirtmiştir (Clauson, 1971, s. 145). Giraud, 49° 97' koordinatlarına sahip olan Telmen-Nor isimli gölün Ak Termel olabileceğini ileri sürmüştür. Söz konusu yer adındaki Termen ile Telmen'in dilbilimsel açıdan uygun olacağını ve Ak Termel'in göl olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir (Giraud, 1999, s. 255). Gömeç, Kırgız savaşları sırasında geçen Ak Termel'in Anı suyunu yakın Yenisey'in kollarından biri olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ileri sürmüştür. Bugün de Anı Nehrinin yukarılarına varmak için Ak Sug veya sadece Ak denilen bir sudan geçildiğini eklemiştir (Gömeç, 2007: 3). Aydın ise Tunyukuk Yazıtı'nda geçen Anı Irmağı'nın bugünkü Hakasya'da bulunan Ona Irmağı olduğunun bilinmekte olduğunu, bu ırmağın ise daha kuzeyde Abakan ırmağı ile birleştiğini ifade etmiştir. Ancak Tunyukuk'un Ak Termel'den söz ettiği yer bütünüyle öykünerek anlattığı Kırgız seferinin ilk bölümünde geçtiğini, dolayısıyla Anı'ya varmadan daha batıda ya da güneybatıda iken burayı geçmiş olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte, Ak Termel'in Ubssa (Uvs) gölü civarında olması gerektiğini ve Ubssa (Uvs) Gölü'ne dökülen ırmaklardan olan Tesiyn (Tes-kem) gol akla gelen ilk ırmaklardan olduğunu eklemiştir (Aydın, 2016, s. 29-30).

Ak Termel, günümüzde tam olarak coğrafi koordinatları belirlenebilmiş bir yer değildir. Bununla birlikte, araştırmacılar tarafından belirtildiği gibi yazıtlardan dağlık ve engebeli araziler için *aş-*; nehir, göl gibi

⁶ Çalışmaya konu olan söz konusu ifadenin bağlam içerisinde değerlendirilebilmesi için Tekin'in 1994 yılında yayımladığı “Tunyukuk Yazıtı” isimli eser kaynak alınmıştır.

⁷ Ercilasun'a göre Kögmen dağları Tannu-Ola'yı ifade etmektedir (Ercilasun, 2016, s. 276).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Kafesoğlu (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.

sulak alanlar için *keç-* fiilinin tercih edilmesi Ak Termel'in nehir, göl gibi sulak bir arazi olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁹ Söz konusu fiillerin bu özelliklerine Türk dilinin diğer tarihî dönem metinlerinde de rastlanmaktadır. Bununla birlikte Ak Termel geçildikten sonra karlı dağlarla karşılaşmış ve karlı dağları aşmışlardır. Bu durum ırmak ya da göl olma ihtimali olan Ak Termel'in hemen sonrasında karlı ve dağlık bir alan olmasını gerekli kılmaktadır. Söz konusu dağlık alan da aşıldıktan sonra Anı Irmağı'na varılmıştır ki Anı Irmağı bugün Tanuu-Ola Dağları'nın kuzey bölümlerinde doğup kuzeyde Abakan Irmağı ile birleşen ve büyük olasılıkla Hakasya'daki Ona Irmağı'nı karşılayan ırmaktır.¹⁰ Bu doğrultuda söz konusu yerin Anı Irmağı çevresinde olması ihtimal dâhilindedir. Bu düşünceden hareketle, Tannu Ola ve Khangai arasındaki nehir silsilesinden birinin Tunyukuk Yazıtlarında sözü geçen ve Ak Termel ırmağı olma ihtimali yüksektir. Ak Termel'in sonrasında dağlık ve engebeli bir arazinin aşılmasını gerektiren bir ırmak olması çalışmaya konu olan yapıdaki *ugur kalıt-* yapısını bağlam içerisinde değerlendirerek, “zaman geçirmek, (mecazi olarak dinlenmek), vakti geride bırakmak” şeklinde değerlendirmemize imkân tanımaktadır. Çünkü incelenen yapıdan önceki cümlede kağan tarafından (a)tl(a)t [t(e)d](i)m [(Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim] şeklinde emir verilmiştir. Ardından çalışmaya konu olan kayıp kısım gelmektedir. Sonrasında ise (a)t üzä: b(i)nt(ü)rä k(a)r(i)g: sökd(i)m [(Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm] cümlesi yer almaktadır. İncelenen ve kayıp olan kısımdan önce ve sonra “atlara binin!” emrinin verilmesi Ak Termel Irmağı'nın geçilmesinden sonra bir miktar orada vakit geçirmiş olabilecekleri ve zaman harcamış olabilecekleri şeklinde değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bununla birlikte bir atın geçebilmesine imkân tanıyan sulak bir alandan güçlükle geçtikten ve söz konusu alanda bir miktar dinlendikten ve vakit geçirdikten sonra karlı dağları aşmış olmaları, metnin bağlamı açısından uygun görülmektedir. Bu noktada, söz konusu yerin Tannu Ola ve Khangai arasındaki nehir silsilesinden biri olma ihtimalinin olduğu ve bu yerden güçlükle geçtikten sonra bir miktar orada vakit geçirmiş ve dinlenmiş olabilecekleri kanaatindeyiz (bk. Resim 1).

Resim 1. Clauson'a Göre Ak Termel'in Bulunabileceği Coğrafya

ugur kelimesi hakkında

Eski Türkçeden günümüze kadar farklı anlamlarla karşımıza çıkan *ugur* kelimesi ile ilgili araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Clauson, kelimenin semantik olarak belirsiz olduğunu ve hem “sebebe” hem de “zaman” anlamını karşıladığını belirtmiştir. Bugün kelimenin “talih” anlamının yaygın olduğunu, bu şekilde Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azericede, Türkmencede yaşadığını ileri sürmüştür. Clauson'a göre, kelimenin semantik olarak belirlenmesi güçtür ancak “zaman” anlamı, sonraki dönemlerde “doğru zaman” anlamına evrilmiştir (EDPT: 89). Doerfer, kelimenin Brahmi harfli Uygur metinlerinden hareketle *ugur* şeklinin mevcut olduğunu belirtmiş ve “glück (şans, talih)” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin diğer dönemlerdeki kullanımlarında da ağırlıklı olarak “uğur, baht, şans, talih” anlamlarının üzerinde durmuş ve bu şekilde anlamlandırmıştır (TMEN/II: 152, Not: 604). Eren kelimeyi, “1. bazı

⁹ Örneğin, *yug(u)rça : id(i)p ı b(a)r baş : (a)şd(i)m(i)z : yub(u)lu : int(i)m(i)z* [(karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık.] (KT K2) cümlesinde karla kaplı ormanlık araziye geçmek için *aş-* fiili kullanılmıştır. Söz konusu kelimelerin bu işlevlerine Türk dilinin diğer tarihî dönem metinlerinden Dede Korkut hikayelerinde de rastlanmaktadır.

¹⁰ Anı Irmağı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Aydın, Erhan (2016), *Eski Türk Yer Adları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı 2. bu nitelikte olduğuna inanılan şey” 3. hedef, amaç, yön, yol” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ancak Eski Türkçedeki kaynaklarda çoğunlukla “vakit” anlamının mevcut olduğunu, bu anlamının günümüz Türk lehçelerinden Azerice ve Türkmencede devam ettirildiğini belirtmiştir (Eren, 2020, s. 532). Kelimeyi, *ugur* şeklinde okumayı tercih eden eski Türk yazıtları araştırmacılarından Tekin, “zaman”; Rybatzki, “doğru vakit”; Şirin User, “yol”; Aydın, “yol” ve Akar, “yol” şeklinde izah etmiştir¹¹. H. Arslan Erol, kelimenin tarihî dönem metinlerindeki anlamlandırılması ile ilgili genel bir değerlendirme yapmış, *Kitab-ı Gunya*’daki “yan, taraf, uğur” gibi anlamlarının da mevcut olduğunu eklemiştir (Arslan Erol, 2014: 360). Tietze ise kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ancak kelimeyi, “zaman; şans; talih; yön; taraf; istikamet” şeklinde anlamlandırmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte kelimenin, *bu uğurda* “bunun için”; *uğur kes-/uğurunu kestir-* “birinin yoluna çıkmak, önünü kesmek, engel olmak”; *uğur ola/uğurlar ola/uğurlar olsun* “yolculama sözü, iyi dilekte bulunma”; *uğrun açık olsun* “iyi şanslar” şekillerine de yer vermiştir (Tietze, 2021, s. 203).

Kelime, ilk olarak zarflaşmış şekli ile Orhon Türkçesi döneminde, Yenisey Yazıtlarından E 10 Elegest I yazıtında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kelimenin aynı dönemde zarflaşmış şeklinin mevcut olması, kelimenin kullanım sıklığının fazla olmasından ve zarflaşma sürecini tamamlamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte kelimenin bu şekli ile Eski Uygur Türkçesi döneminde de kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz (Aydın, 2015, s. 51-52).

elim uğrınta sü bolup er <ö>lürmedöküm yok çiviligde bir tegimde sekiz er ölürdüm [yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok. Çivilig’de bir saldırıda sekiz adamı öldürdüm.] (E10/8).

Kelimenin, Eski Uygur Türkçesinde; “1. fırsat, vesile, zaman, uygun zaman; 2. imkân; 3. görünüş, görüş açısı, özellik, nitelik; 4. sebep, neden vesile” olmak üzere dört farklı anlamının olduğu ancak bunlardan öne çıkan anlamının “fırsat, vesile, zaman, uygun zaman” anlamına gelen anlamının olduğu görülmektedir. Söz konusu kelimedden sontaki olarak *ugrınta* “fırsat düşerse, ... dolay, ... nedeniyle” anlamlarında edatın türetilmesi bu yapının fazlaca kullanıldığının ve kalıplaşmış ifadeler türetmeye elverişli olduğunun göstergesidir (Wilkens, 2020, s. 788/a, 787/b).

Ol *ugurta* bo montag tül tüşeyük m(e)n tēp sözleyür erti [(kendisi için yapılmayacağını düşündüğü herhangi bir işi yapmaya niyetlendiği) zaman “şöyle bir rüya gördüm” derdi] (ADFH, 75)

Karahanlı Türkçesinde, Kaşgarlı Mahmut’un bize ilettiği bilgiye göre, “1. zaman, vakit; 2. bir işte imkân ve fırsat; 3. devlet, hükümdarlık devri; 4. Oğuzcada karşılık, bedel 5. Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket” olmak üzere dört farklı anlamda kullanılmaktadır (DLT, 918-919).

ugur vakit. “Ne vakit geldin?” anlamında **ne ugurda keldi.ŋ** denir. **Ugur** devlet, hükümdarlık devri. Beg ugurı.nda meniŋ işim itildi denir ki “beyin saltanatı devrinde işim düzeldi” demektir. **Ugur** bir işte imkân ve fırsat. “iş zamanında ve imkân içinde oldu” anlamında bu iş ugurlug boldı denir. **Ugur** Oğuzcada bir şeye karşılık. Atka ugur aldım denir ki “ata karşılık (bir şey) aldım” demektir. **Ugur** Oğuzcada hayır ve bereket. Yolcuya yol ugur bolsun denir ki “yol hayır ve bereket içinde geçsin” demektir. Bu söz sefer dışında başka bir şey için kullanılmaz (Ercilasun, 2018, s. 25-26).

Harezmi Türkçesinde, kelimenin birincil anlamı, “zaman, vakit”tir (HTS: 620/a). Burada da kelimenin Eski Türkçeden itibaren yaygın kullanılan anlamının devam ettirildiğini görmekteyiz.

Çağatay Türkçesinde, *ugur* kelimesi “bereket, mutluluk, saadet” anlamları ile kullanılmaya başlanmıştır (ÇTS: 1181/b). Bu noktada, söz konusu kelimenin tarihî süreç içerisinde bazı anlam genişlemelerine uğradığını ve farklı semantik bağlamlarda da kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Dede Korkut Hikayelerinde*, *ugur* kelimesi, “uğur; yol” anlamlarında kullanılmıştır. *Tarama Sözlüğünde* ise “1. ön, yön; 2. yol” şeklinde anlamlandırılmıştır. Kelimenin, söz konusu dönemde “yol” ve “ön” anlamlarının öne çıktığı görülmektedir.

Pes bir uğurdan bigler hisara yoriyş itdiler, yagmaladılar (DKH, 212/4).

Bu kez kazaya rıza deyüp uğurlarına doğru gittiler (Hamza, XIV-XV 37, 28) (TS: 3928).

Kadırga tamam bir yıl uğura gitti, denizden maada nesne görmediler (Ac. XV. 18) (TS: 3928).

¹¹ bk. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰏𐰚 (=O/UGRKldm, K1) İfadesi Üzerine Yapılan Okuma ve Köken Önerileri

Derleme Sözlüğünde *uğur* kelimesi, “1. yön, ön, kıyı, yakın; 2. çizgi, hiza; 3. bölge; 4. yelden, yağmurdan korunulacak yer; 5. zaman; 6. ceviz ağacı” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Kelimenin, Eski Türkçedeki birincil anlamı olan “zaman” anlamı, Ordu-Ünye yöresinde devam ettirilmektedir (DS: 4031-4032).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *uğur* kelimesinin birincil anlamı “bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nenelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı” şeklinde açıklanmıştır (TS: 2031).

Onlar da uğurlar dilediler, aralarında konuşmaya başladılar. (M. Ş. Esendal) (TS: 2031)

Kelimenin diğer anlamları ise “2. bu nitelikte olan şey; 3. Meymenet, kadem; 4. Şans, talih” şeklindedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde, Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan “zaman, vakit” ve “sebeb” anlamlarının yerini yaygın olarak “şans, talih, bu nitelikte olan şey” anlamlarına bıraktığı görülmektedir. Anadolu ve Rumeli ağızlarında izleri görülen “zaman” anlamına ölçünlü Türkiye Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

Kelime, Eski Türkçeden günümüze semantik olarak farklı şekillerde görülmektedir. Bunlardan eski Türk yazıtları ile bağlantılı olarak “1. vakit, zaman; 2. doğru zaman, şans, baht, talih; 3. yol” anlamlandırmaları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunda sonraki dönem metinlerinde bu anlamlandırmaların diğerleri ile karşılaştırıldığında daha yaygın olarak kullanılması ve Türk runik alfabesinde söz konusu yapının iki ayrı kelime olarak değerlendirilmesi ile bu okuma ve anlamlandırmaya imkân tanınması etkili olmuştur. İki ayrı kelime olarak ve bir kelime olarak okunan ve değerlendirilen ifade ile Yenisey Yazıtlarından E 10 Elegest I yazıtında, *uğrınta* şeklinin mevcut olması kelimenin *uğur* kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Kelime, Türk runik alfabesine göre *ogrınta* şeklinde okumaya da müsaittir. Ancak, Doerfer ve Clauson tarafından da belirtildiği gibi kelimenin /o/ ve /u/ sesinin ayırt edilebildiği Brahmi harfli Uygur metinlerinde /u/’lu şekli ile mevcut olması *uğur* şeklinde okunmasını daha kabul edilebilir kılmaktadır. Bununla birlikte farklı şekillerde anlamlandırılan kelimenin Eski Türkçe döneminde “zaman, vakit” anlamının daha eski ve yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunu sonraki dönemlerde söz konusu anlamı içeren *uğrınta* “fırsat düşerse” şeklinde zarf türetilmesinde ve Clauson’un da belirttiği gibi “doğru zaman, şans, talih” şeklinde yeni anlamları ile de kullanılmaya başlamasında görebilmekteyiz. Bununla birlikte ifadenin geçtiği bağlamı semantik olarak değerlendirdiğimizde, (D7) *öt(ü)nt(ü)m : sü yortd(ı)m : (a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ü)rm(ü)l k(ü)çä ..... : (a)t üz(ü) : b(i)nt(ü)rü k(a)r(ı)g : sök(d(ü)m : yok(a)ru : (a)t y(e)tü y(a)d(a)g(ı)n : ug(a)ç tut(u)nu : (a)gtur(u)m : öñr(ü)ki (ü)r (K1) [arz ettim. (Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek ..... (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru atları yedeğe alarak ağaçları tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım. (K1)]* şeklinde bir savaşa hazırlık sahnesinin içinde yer almaktadır. Öncesinde “askerleri atlara bindirin” şeklinde bir emir verdikten ve Ak Termel ırmağını geçtikten sonra çalışmaya konu olan yapı gelmektedir. Sonrasında bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla yine “(Askerleri) at üzerine bindirip karları sökmüş”lerdir. Tunyukuk Yazıtı’nın geneline bakıldığında olayların aynı bir tarih metni gibi sırasıyla verildiği söylenilebilir. Bu noktada, okunamayan ve çalışmaya konu olan söz konusu yapıdan önce ve sonra “atlara binin!” emrinin verilmesi aradaki kayıp olan kısımda Ak Termel ırmağını geçtikten sonra askerlerin atlardan indikleri ve söz konusu yerde bir miktar zaman geçirdikleri anlaşılmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında bu durum ve Kırğızları uykuda basmaları sırasıyla ve uzun bir şekilde anlatılmıştır. Bu noktada, söz konusu kelimenin semantik olarak değerlendirilmesi neticesinde Eski Türkçe döneminde de yaygın bir kullanıma sahip olan ifadenin, iki ayrı kelime şeklinde ve ilk kelimesinin *uğur* “zaman, vakit” anlamı ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

***kalıt-* kelimesi hakkında**

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭 (=kltdm) harf dizimine sahip olan ve *kalıtdım* şeklinde okunabileceğini düşündüğümüz söz konusu yapının, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren yaygın kullanıma sahip olan *kal-* “kalmak, durmak” fiil kökünden /-t-/ yapım eki ile türetilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. /-t-/ yapım eki, ettirgenlik işlevi ile kullanılan ve yazılı metinlerden takip edilebildiği kadarıyla Türk dilinin en eski dönemlerinden itibaren görülen bir ektir. Banguoğlu’na göre /-(U)r-/ eki ile birleşerek /-TUr-/ ettirgenlik ekini oluşturmuştur (Banguoğlu, 2007, s. 291-292). Bu ek, sonu ünlüyle biten fiillerden sonra gelebildiği gibi, sonu *r* ve *l* ünsüzleriyle biten en az iki heceli fiillerden sonra da gelebilmektedir (Tuna, 1986: 415). Kökleri unutulmuş veya işlek kullanılmayan fiillere gelerek fiil tabanları oluşturur (*alda-t-, arı-t-, inci-t-, avu-t-* vb.) Akıcı ünsüzlerle sonlanan bazı tek heceli fiil köklerine gelerek zamanla ses düşmesine uğrayan ve kökle kaynaşan /-t-/ çatı ekli yapılar da vardır (*yon-(ı)t-, ay-(ı)t-* vb.) (Banguoğlu, 2007, s. 292; Hunutlu, 2020, s. 1049).

Gabain, Köktürkçedeki ettirgenlik eki olan /-t-/ ile ilgili “yaptırma ve edilgenlik bildirir, manası basitiyle aynı da olur” ifadelerini kullanmıştır. Söz konusu ek, Eski Uygur Türkçesinde de aynı işleviyle kullanılmaya devam etmiştir. DLT’de ise ettirgen çatılı fiiller için “bir iş yapan” veya “iş emreden” niteliğini taşıdığı belirtilir (DLT/II: 173). Eski Türkçe döneminde çatı eklerinin kullanımı günümüze oranla daha fazladır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sözdizimsel yapılarla karşılanabilen bazı kelimelerin Eski Türkçe döneminde çatı ekleriyle kurulduğu görülmektedir. Kaşgarlı’nın bize ilettiği bilgilerden hareketle DLT’de /-(I)t-/ ettirgen çatı ekleri içerisinde en yaygın kullanılan ektir. Türkiye Türkçesine ulaşan ettirgen fiillerde ise /-TUR-/ ekli ettirgen çatı eki yaygındır. DLT’deki /-TUR-/ ekli ettirgen fiillerin %64,42’si, /-(I)t-/ ekli fiillerin %33,27’si, /-(U)r-/ ekli ettirgen fiillerin ise %31, 25’i bugün Türkiye Türkçesine ulaşabilmiştir (Hunutlu, 2020, s. 1069). Görüldüğü üzere Eski Türkçe döneminde yaygın bir kullanıma sahip olan bazı ettirgen çatılı fiillerin, sonraki dönemlerde ettirgen çatılı fiilin işlevinin sözdizimsel yapılarla karşılanması gibi sebeplerden dolayı kullanımı devam ettirilmemiş ve kendi dönemi içerisinde sınırlı kalmıştır. *Kal-* fiilinden türetilen *kalt-* fiili için de benzer bir durumun olması ihtimal dâhilindedir. Orhon Türkçesi döneminin dil özellikleri ile ilgili bize veri sağlayan tek metinler Orhon Yazıtlarıdır. Dolayısıyla sözlü kültür ve Orhon Türkçesinden önceki karanlık dönem ile ilgili kesin bir yorum yapmak mümkün olmamaktadır. *Kal-* fiilinden türetilen *kalt-* fiilinin ise kendi dönemi içerisinde ve sözlü kültürde kullanılırken sonraki dönemlerde kullanımdan düşmüş olabileceği kanaatindeyiz.

kalt- fiili, Clauson tarafından temel anlamıyla “kalmak” bazı mecazi anlamları ile de “yalnız olmak, varlığını sürdürmek, geride kalmak, eskimek” anlamlarında kullanılmaktadır (EDPT, s. 615). Köktürkçede yaygın bir kullanıma sahiptir.

Anta kalmış yir sayu kop toru, ölü yoriyur ertig [Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölerек (oraya buraya) yürüyüp duruyordunuz.] (KT G 9) / İda taşta kalmış kubranıp yiti yüz boltı [Ormanlarda, dışarıda kalmış olanları toplanıp yedi yüz kişi oldu] (T 4) / Ölügi yurtda yolta yatı kaltaçı ertigiz [Ölmüş olanlarınız ise harabelerde yollarda yatıp kalacaksınız] (KT K9)

Eski Uygur Türkçesinde ise “kalmak, durmak, var olmayı bitirmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Wilkens, 2020, s. 321/a).

unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıñ köñülüñä kirip [unutulup kalırsa biz, tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip] (AYS/VI: 1288-1289)

Karahanlı Türkçesinde, “kalmak; bırakmak” anlamı yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde kalem alınan Kur’an tercümelerinde “baki olmak, devam etmek, fani olmamak” anlamlarının da kullanıldığı görülmektedir (KTS: 348).

kiçilikte minsiz kalır sen bu kün [küçüklükte bensiz kalırsın bugün] (KB, 1216) / korkuñ tağrıdın tağı koduñ anı kim kaldı ribâdın eger erseñiz bitgenler [Allahtan korkun ve faizden kalanını bırakın] (TİEM 73 36r/4)

Harezmi Türkçesinde, “kalmak, geride bırakmak, miras kalmak” anlamlarının yanı sıra “varlığını korumak, baki olmak” anlamlarında da kullanılmıştır. Bununla birlikte devamlılık bildiren tasvirî fiil yapısını karşılamak için de söz konusu fiilin kullanıldığı görülmektedir (HTS: 282/a). Aynı dönemde *kaldır-/kaltır-* “kaldırmak, çıkarmak” fiili de türetilmiştir (HTS: 282/b).

Andag kim taqatım kalmadı [onun gibi ki gücüm kalmadı] (NF, 7/16) / kaçan kim yoriyür bolsa erdi, heç başını qaldurmas erdi [ne zaman yürüdüyse hiç başını kaldırmazdı] (NF, 237/11-12).

Çağatay Türkçesi döneminde yazılan sözlüklerde *kal-* fiili “kalmak, durmak, yaşamak, sürmek, var olmak” anlamlarıyla kullanılırken aynı dönemde *kal-* fiilinden, *kaldur-* “kaldırmak, tahammül etmek, dayanmak”; *kaltı-* “ayrılmak, fark edilmek”; *kahl-* “ağır davranılmak”; fiillerinin de türetildiği görülmektedir (ÇTS: 567-570).

Tarama Sözlüğünde, “bağlanmak, kapılmak, değer vermek, itibar göstermek, bakmak” şeklinde yer almaktadır. Kelimenin söz konusu dönemde mecazi anlamlar kazandığı görülmektedir.

Bu arada her kim ki aklı ola / Ne mala güvene ne cana kala [Akıllı olan kimse ne mala ne cana itibar etmesin] (TS: 2191)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *kal-* fiili; “1. Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek; 2. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak; 3. Konaklamak, konmak; 4. Oturmak, yaşamak, eşleşmek; 5. Hayatını sürdürmek; 6. Varlığını korumak, sürdürmek; 7. Oyalanmak, vakit geçirmek; 8. Sınıf geçmemek; 9. İşlemez, yürümez duruma gelmek; 10. Geriye atılmak, ertelenmek; 11. Bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak; 12. Bir iş belli bir noktada bırakmak, ara vermek; 13. Miras olarak geçmek; 14. Yapamamak; 15. Belirli bir gelirle geçinmek zorunda bulunmak; 16. Yetinmek; 17. Sınırlanmak; 18. Olmak, herhangi bir

durumda bulunmak; 19. Herhangi bir durumu sürdürmek; 20. Kök veya gövdelerin sonuna -a, -e eki almış fiillere gelerek süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Tr.S: 1048). Bununla birlikte söz konusu fiil kökünden türetilen *kaldır-* “kaldırma işini yaptırmak” fiilinin de kullanıldığı görülmektedir (Tr.S: 1042).

Kal- fiili, Türk dilinin tarihî dönemlerinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Bununla birlikte mecazi kullanıma uygun olan bu fiilin, Orhon Türkçesi döneminde dahi mecazi kullanımlarının mevcut olduğu görülmektedir. Orhon Türkçesinden sonraki dönemlerde söz konusu fiilden türetilen *kaltur-*; *kaltı-*; *kahl-* yapıların mevcut olması *kalt-* fiilinin de yazılı belgelerde yer almadan sözlü kültürde kullanılmaya devam etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu doğrultuda Eski Türkçe döneminde günümüze oranla daha yaygın bir kullanıma sahip olan /-(I)t-/ ekinen türetilen *kalt-* fiilinin *ugur* kelimesi ile birlikte mecazi bir kullanım alanı kazanmış olabileceği düşüncesindeyiz. Söz konusu fiilin, sonraki dönemlerde ekin işlevini sözdizimsel yapıların karşılamış olması (kalmayı istemek, kalmasını sağlamak gibi) dolayısıyla Orhon Türkçesinden sonraki dönemlerde kullanımdan düşmüş olabileceği kanaatindeyiz.

Sonuç

Çalışmada, araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamamış olan ve Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ು൬ྱྲྭྷྻ྽྿ (=O/UGRKİdm, K1) ifadesi ele alınmış ve görüş ileri sürülmüştür. Söz konusu ifade *ugur* “vakit, zaman” ve *kāl-* “kalmak, bırakmak” fiilinden türetilmiş *kalıt-* “kaldırmak, bıraktırmak” fiilinden meydana gelen iki ayrı kelime olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada söz konusu ifade, *ugur kalıtım* “zaman geçirdim, (bir süre orada) zaman harcadım, (mecazi anlamı ile) oyalandım, dinlendim” şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Söz konusu yapının iki ayrı kelime olarak okunmasında ve bu şekilde anlamlandırılmasında ileri sürülen veriler şu şekildedir;

1. Türk runik alfabesinde λ (=o, u) işaretinin okunuşu ile ilgili ayırıcı bir durum olmaması bu ifadenin ilk kelimesinin /o/ ve /u/ ogur ve ugru olmak üzere iki şekilde de okunmasına imkân tanımaktadır. Kelimenin, /o/ ve /u/ sesinin ayırt edilebildiği Brahmi harfli Uygur metinlerinde, “zaman, vakit” anlamı ile *ugur* şeklinde yer alması; kelimenin *ugur* okunuşunu kabul edilebilir kılmaktadır.
2. Eski Türk Yazıtları ile ilgili yapılan okuma ve anlamlandırma çalışmalarında *ugur* kelimesinin “zaman, vakit” anlamının yanı sıra “1. doğru zaman, hayırlı zaman; 2. fırsat, vesile, şans, talih”; 3. yol; 4. ön” anlamların da öne çıkarıldığı görülmektedir. Söz konusu kelimenin Eski Türkçedeki ilk anlamı “zaman, vakit” ve “sebeptir. Bunu Türk dilinin en eski yazılı belgelerinden biri olan Yenisey Yazıtlarında *ugrınta* şeklinde zarflaşmış şekli ile de mevcut olmasında da görmekteyiz. Buna ek olarak kelimenin Yenisey Yazıtlarında zarflaşmış şeklinin mevcut olması aynı zamanda kendi dönemi içerisinde kullanımının yaygın olduğunun ve kelimenin fiili nitelemek için kullanıldığının da göstergesidir. *Ugur* kelimesi, Orhon Türkçesinden günümüze kadar tarihî süreç içerisinde yazılı metinlerden takip edilebildiği kadarıyla anlam genişlemesine uğramıştır. Bu bağlamda kelimenin birincil anlamı “vakit, zaman” ve “sebeptir. Sonrasında “hayırlı zaman, iyi zaman”; “şans, talih, fırsat”; “yol” ve “ön” anlamlarını da kazanmıştır. Bu doğrultuda Orhon Türkçesi döneminde kelimenin “zaman, vakit” şeklinde ilk anlamının kullanılmış olabileceği kanaatindeyiz.
3. Söz konusu yapının ikinci kelimesi, *kal-* “kalmak, bırakmak, terk etmek” fiil kökünden Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren yaygın bir kullanıma sahip olan /-t-/ ettirgenlik eki ile türetilmiş *kalıt-* fiili ile bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Kaşgarlı’nın bize ilettiği bilgidен de hareketle ettirgenlik ekleri günümüzdeki kullanımları ile kıyaslandığında Eski Türkçe döneminde daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bu noktada söz konusu ifadenin *kal-* fiil kökünden /-t-/ ettirgenlik eki ile türetilen *kalıt-* “bıraktırmak, terk ettirmek, kaldırmak” kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.
4. Tunyukuk Yazıtında olaylar tıpkı bir tarih metninde olduğu gibi sırasıyla verilmiştir. Bu noktada söz konusu ifadeyi semantik olarak bağlam içerisinde değerlendirmek çalışmanın güvenilirliği açısından önem arz etmektedir. İncelenen yapıdan önceki cümlede kağan tarafından *(a)tl(a)t [t(e)d](i)m* [(Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim] şeklinde emir verilmiştir. Ardından çalışmaya konu olan kayıp kısım gelmektedir. Sonrasında ise *(a)t üüz : b(i)nt(i)rü k(a)r(i)g : sökd(i)m* [(Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm] cümlesi yer almaktadır. İncelenen ve kayıp olan kısımdan önce ve sonra “atlara binin!” emrinin verilmesi Ak Termel Irmağı’nın geçilmesinden sonra bir miktar orada vakit geçirmiş olabilecekleri ve zaman harcamış olabilecekleri şeklinde değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu noktada söz konusu yapıyı metnin bağlamından hareketle şu şekilde tamir etmeyi ve anlamlandırmayı öneriyoruz;

(a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çü ug(u)r k(a)ltıdım : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sökd(ü)m
[(Beylere “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (İrmağ’ını) geçerek (bir süre orada) zaman geçirdim. (=mecazi olarak “dinlendim”) (Sonrasında askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm]

Kısaltmalar

AYS	: Altun Yaruk Sudur
B	: Batı
ÇTS	: Çağatay Türkçesi Sözlüğü
D	: Doğu
DLT	: Divânu Lügati’t-Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish (Clauson, 1972)
HTS	: Harezmi Türkçesi Sözlüğü
K	: Kuzey
KB	: Kutadgu Bilig
KT	: Kül Tegin Yazıtı
KTS	: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
NF	: Nehcü’l-Ferâdis
OTWF	: Old Turkic Word Formation (Erdal, 1991)
T	: Tunyukuk Yazıtı
Tr.S	: Türkçe Sözlük
TS	: Tarama Sözlüğü
TDA	: Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY-B	: Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİEM	: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur’an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73
ZDMG	: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Etik Beyan

“Tunyukuk Yazıtı’ndaki 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰭𐰆𐰢𐰏 (=O/UGRKltm, K1) İfadesi Üzerine” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Aalto, P., Gustav, J. ve Granö, G. (1958). *Materialian zu den alttürkischen inschriften der mongolei*. Helsinki. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Akar, A. (2020). *Bilge tonyukuk yazıtı*. İstanbul. Ötüken Yay.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge tonyukuk yazıtları*. Ankara. TDK Yay.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhon yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara. Kurmay Yay.
- Arslan, E. H. (2014). *Eski Türkçeden eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara. TDK Yay.
- Aydın, E. (2015). *Yenisay yazıtları*. Kömen Yay.
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk yer adları*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yay.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları köl tegin, bilge kagan, Tonyukuk, ongi, küli çor*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yay.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri* (8. Baskı). Ankara. TDK Yay.
- Berta, A. (2004). *szavaimat jöl halljátok... a türk és njgur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged. Jate.
- Clauson, G. (1971). Some notes on the inscription of Tonukuk. *Studia Turcica*. 125-132.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteen century Turkish*. London. Oxford University Press.
- Clauson, G. (1976). Tonyukuk abidesi hakkında bazı notlar. Türkçeye çev. İnci Enginün. *Türkiyat Mecmuası*. 18: 141-148.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen I-IV*. Wiesbaden. Franz Steiner.
- Eckmann, J. (2014). *Mahmūd bin Alī Nebcū’l-Ferādis Uştmaqların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) Dizgin-Sözlük*. (Yayımlayanlar S. Tezcan, H. Zulfikar). Ankara: TDK Yay.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uyğurca altı dişli fil hikayesi*. Ankara. TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul. Dergâh Yay.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı mahmud divânu lügati’t-türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizgin*. Ankara. TDK Yay.

- Erdal, M. (1991). *Old turkic word formation a functional approach to the lexicon*. Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old turkic*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Ergin, M. (2013). *Orhun abideleri*. 47. bsk. Ankara: Boğaziçi Yay.
- Ergin, M. (2018). *Dede korkut kitabı I-II*. Ankara: TDK Yay.
- Gabain, A. von. (1941). *Alttürkische grammatik*. Leipzig: Otto Harrassowitz. Türkçeye Çev: Akalın M. (2000). *Eski türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Giraud, R. (1961). *L'inscription de bain tsoko*. Paris.
- Giraud, R. (1999). *Gök Türk imparatorluğu iltiş. kağan ve bilge'nin hükümdarlıkları (680-734)*. (Çev: İ. Mangaltepe). İstanbul: Ötüken Yay.
- Gömeç, S. (2007). Kök türkçe yazıtlarda geçen göller ve nehirler. *Turkish Studies*. 2/4: 1283- 1296.
- Gürbüz, E. (2021). *Türkiye'de yapılan çalışmalarda orhon yazıtları'nı okuma ve yorumlama farklılıkları (1936-2016)*. İstanbul. Kesit Yay.
- Hunutlu, Ü. (2020). Dîvânı lugâtî't türk'ten günümüze çatı türünde benzerlikler ve farklılıklar. *Karadeniz Araştırmaları*. XVII/68. 1035-1074.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul.
- Kök, A. (2004). *Karabanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73, 1v/ 235v/2)*. Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki drevnyurskoy pis'mennosti teksti i issledovaniya*. Moskova-Leningrad.
- Orkun, H. N. (1936-1941). *Eski türk yazıtları I-IV*. Ankara: TDK Yay.
- Ölmez, M. (2015). *Orhon-uygur hanlığı dönemi moğolistan'daki eski türk yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yay.
- Radloff, W. (1899). *Die alttürkischen inschriften der mongolei (zweite folge)*. St.- Petersburg.
- Rybatzki, V. (1997). *Die toñukuk-inschrift*. Szeged.
- Sprengling, M. (1939). Tonyukuk's epitaph. an old turkish masterpiece. *American Journal of Semitic Languages and Literatures* 56. No.1: 1-19; No. 4: 365-383.
- Şirin User, H. (2007). Tonyukuk yazıtı'nda geçen (uğur kalıtdım) ibaresi üzerine yeni bir anlamlandırma teklifi. *Erdem*. 16/48: 157-168.
- Şirin User, H. (2010). *Köktürk ve ötüken uygur kağanlığı yazıtları söz varlığı incelemeleri*. Konya: Kömen Yay.
- Tekin, T. (1968). *A grammar of orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University. (Türkçeye çev. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yay.)
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara: Simurg Yay.
- Thomsen. V. (1924). Alttürkische inschriften aus der mongolei in übersetzung und mit einleitung. *Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft*. 78. No ¾. 121-175.
- Tietze, A. (2021). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. T-Z. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Tarama sözlüğü (XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla)*. Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des altuigurischen altuigurisch-deutsch-türkisch (eski uygurcanın el sözlüğü eski uygurca-almanca-türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

EXTENDED ABSTRACT

Orkhon Inscriptions, the oldest known written documents of the Turkish language, provide the oldest data on the Turkish language, history, culture and literature. With the discovery of the inscriptions and the analysis of the Turkish runic alphabet, it attracted the attention of researchers working on the Turkish language, history, culture and literature, and an opinion was put forward about how to read the worn, unreadable and lost parts due to some environmental conditions and historical process. As a result of the deciphering of the Turkish Runic letters by Thomsen and the increasing interest in the geography of Mongolia and the Orkhon Inscriptions, expeditions were organized by the researchers at certain intervals to the said geography. The first publication on the Tunyukuk Inscription was made by Radloff. In the inscription; The fact that there are parts that cannot be read, as in other inscriptions, has caused many studies to be carried out from its discovery to the present, and opinions have been put forward about the parts where there are problems in terms of reading and interpretation. In addition to these studies, publications such as article studies and oral presentations about the problematic parts of the inscription have been made and continue to be made. In the study, the statement ᠠᠨᠣᠭᠢᠷᠠᠨᠳᠤᠮ (=O/UGRKltdm, K1) in the Tunyukuk Inscription North Face Line 1, which could not be agreed by the researchers, was discussed and an opinion was put forward. The expression in question was evaluated as two separate words consisting of the verb

ugur “time, time” and kal- “to stay, to leave” derived from the verb kalit- “to remove, to make one quit”. At this point, the aforementioned expression is read and interpreted as ugur inherited, “I spent time, I spent time (there for a while), I lingered (metaphorically), I rested”. The data put forward in reading the said structure as two separate words and interpreting it in this way are as follows; **1.** The fact that there is no distinctive situation regarding the reading of the ʎ (=o, u) sign in the Turkish runic alphabet allows the first word of this expression to be read in two ways as /o/ and /u/ ogur and ugur. The word takes place as ugur with the meaning of "time, time" in Uyghur texts with Brahmi letters, where the /o/ and /u/ sound can be distinguished; makes the ugur pronunciation of the word acceptable. **2.** In the reading and interpretation studies on the Old Turkish Inscriptions, besides the meaning of "time, time" of the word ugur, "1. Right time, good time; 2. Opportunity, occasion, luck, fortune"; 3. Way; 4. It is seen that pre-meanings are also highlighted. The first meaning of the word in Old Turkic is “time” and “reason”. We can see this in the Yenisey Inscriptions, which is one of the oldest written documents of the Turkish language, as well as in its adverbial form in the form of ugrinta. In addition, the fact that the word has an adverbial form in the Yenisei Inscriptions is also an indication that its use was widespread in its own period and that the word was used to characterize the verb. The word Ugur has expanded in meaning as far as it can be followed from the written texts in the historical process from Orhon Turkish to the present day. In this context, the primary meaning of the word is “time, time” and “reason”, then “good time, good time”; “luck, fortune, opportunity”; It has also gained the meanings of "road" and "front". In this direction, we believe that the first meaning of the word as "time, time" may have been used during the Orkhon Turkish period. **3.** The second word of the aforementioned structure can be evaluated in connection with the verb kalit- derived from the verb root "to stay, to leave, to leave" with the suffix /-t-/, which has been in widespread use since the historical periods of the Turkish language. Based on the information that Kaşgarlı conveyed to us, the suffixes of the activator have a more common usage area in the Old Turkish period when compared to their current usage. At this point, kal-, derived from the verb root of the expression in question with the /-t-/ causative suffix, should be evaluated in connection with the word "leave, abandon, remove". **4.** In the Tunyukuk Inscription, the events are given in order, just like in a historical text. At this point, it is important to evaluate the expression in context semantically in terms of the reliability of the study. In the sentence before the structure examined, the order was given by the khan as (a)tl(a)t [t(e)d](i)m [I said (I said to the gentlemen) "put the soldiers on horses")]. Then comes the missing part, which is the subject of the study. Then there is the sentence (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sökd(ü)m [I put the (Soldiers) on the horse and removed the snow] sentence. “Get on the horses!” before and after the examined and missing part! issuance of the order makes it possible to evaluate that they may have spent some time there after the crossing of the Ak Termel River and that they may have spent time. At this point, we propose to repair and make sense of the structure in question from the context of the text as follows;

(a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)gä ug(u)r k(a)lit : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sökd(ü)m [(I said to the gentlemen, “put the soldiers on horses.”) Crossing the Ak Termel (River) (there for a while) time (=metaphorically “rested”) (Then I mounted the soldiers on horseback and removed the snow)]